

УДК:327.58 (575.2) (04)

Ник Мегоран,
Ньюкасл Университетинин профессору,
Англия
Ник Мегоран,
профессор Ньюкаслского университета,
Англия
Nick Megoran,
professor at Newcastle University,
England

2010-ЖЫЛДАГЫ ИЮНЬ ОКУЯСЫ ЖАНА ӨЗБЕКСТАНДАГЫ КЫРГЫЗДАР

Аннотация. Макала Өзбекстандагы кыргыздардын соңку мезгилдердеги абалын изилдөөгө арналган. СССР тарагандын кийинки Өзбекстандагы улуттар аралык мамилелер, көп улуттуулук багытындагы саясаты, алардын бул өлкөдөгү кыргыздарга тийгизген таасири, алардын демографиялык абалы анализденди. Ошонун бирге Кыргызстандагы 2010-жылдагы Ош окуялары учурундагы өзбекстандык кыргыздардын абалы, коңшу улуттар менен мамилеси жана мамлекеттин абалга болгон саясаты изилденди.

Негизги сөздөр: *Өзбекстандык кыргыздар, улуттар аралык мамилелер, улуттар аралык саясат, Ош окуялары.*

СОБЫТИЕ ИЮНЯ 2010 ГОДА И КЫРГЫЗЫ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. Статья посвящена исследованию кыргызов в Узбекистане в последние годы. Проанализированы межнациональные отношения, многонациональная политика в Узбекистане после распада СССР, их влияние на кыргызов в этой стране и демографическое положение. Также, были изучены положение кыргызов Узбекистана во время Ошских событий 2010 года в Кыргызстане, их отношения с соседними этническими группами и политика государства в этом направлении.

Ключевые слова: *кыргызы в Узбекистане, межнациональные отношения, межнациональная политика, Ошские события.*

INCIDENT OF THE YEAR 2010 AND LIVING KYRGYZ IN UZBEKISTAN

Abstract. The article is devoted to the study of Kyrgyz people in Uzbekistan in recent years. Interethnic relations, multinational policy in Uzbekistan after the collapse of the USSR, their impact on the Kyrgyz people in this country and demographic situation are analyzed. The situation of the Kyrgyz people of Uzbekistan during the Osh events of 2010 in Kyrgyzstan, their relations with neighboring ethnic groups and the state's policy in this direction were also studied.

Key words: *kyrgyz in Uzbekistan, interethnic relations, interethnic politics, Osh events.*

Бул макала Кыргызстандын түштүгүндө 2010-жылдын июнь айында болгон кайгылуу окуялардын убагында Өзбекстандагы кыргыздардын абалына багытталган. Макалада эки негизги суроого жооп изделет: Биринчиден, 2010-жылы Өзбекстандагы кыргыздардын абалы кандай болгон? Экинчиден, бул суроого жооп табуу 2010-жылдагы окуяларды түшүнүүгө кандай жаңы көз караштарды берет?

Жогорудагы суроолорго жооп берүү үчүн 3 маанилүү маселени көтөрүү максатка ылайык келет:

Биринчиден, 2010-жылкы июнь окуялары Кыргызстанда өзбек-кыргыз мамилесине абдан таасир этти. Бирок, Өзбекстанда кыргыз-өзбек мамилесинде зордук-зомбулук байкалган эмес. Себеби эмне болуусу мүмкүн?

Мисалы, Ж. Газиев 1990-жылы Өзбекстандагы кыргыздардын абалы жөнүндө мындай жазат: «Кыргыз улутундагы адамдарга кол салуу Өзбекстандын чектеш бир катар шаарларында болду. Бул себептен, Өзбекстандан Кыргызстанга кыргыздар качууга мажбур болушту. 7-июнда, СССР ИИМинин башчысы Вадим Бакатинди улуттар аралык кагылышуу Кыргызстандан Өзбекстанга таралганын жана СССР Жогорку Улуттардын комитетинде «жергиликтүү кагылышуу эки республиканын ортосундагы чыр-чатакка алып келүүсү мүмкүн» деп эскерткен» (Gaziuev, 2010, p.187). Бул сценарий 2010-жылы дагы кайталануусу мүмкүн болчу, бирок андай болгон жок. Албетте, бул жерде “эмне себептен?..” деген суроо туулат. Бул саясат таануу илиминде маанилүү суроолордун бири.

Экинчи маселе: Кыргызстанда жашаган миңдеген өзбектер тууралуу изилдөөлөр көп жүргүзүлдү (Fumagalli, 2007, Liu, 2012, Hierman, 2010, Megoran, 2017). Ошол эле учурда, Өзбекстанда жашаган миңдеген кыргыздар тууралуу изилдөөлөр дээрлик

жокко эсе (Finke, 2014). Өзбекстандагы кыргыздарга салыштырмалуу Кытайдагы кыргыздар жөнүндө терең изилдөөлөр жүрүп жатат (Байтур, 1992; Асанканов, 2010). Бул дагы маанилүү этнографиялык суроолордун бири.

Үчүнчү маселе: Кыргызстандын коомчулугунда «Өзбекстандык кыргыздардын абалы начар» -деген пикир үстөмдүк кылып келет. Бул кыргызстандык өзбектердин дискриминация болуусуна шылтоо болуп келген. Мисалы, бир кыргыз илимпоз мага мындай жооп берген эле: «Аскар Акаев бир ката кетирген. Ал өзбектерге мектептерди, университеттерди ачып берди. Эч бир жерде мындай нерсе жок. Ошону менен бирге өзбекстандык кыргыздарга мындай мүмкүнчүлүк эч качан берилбейт». 2006-жылы «Агым» гезити мындай деп жазган: «Кыргызстандын түштүк аймагындагы өзбектердин каржылык-экономикалык күчү маанилүү. Ал эми Өзбекстандагы этникалык кыргыздарда Кыргызстандын өзбектерге караганда өздөрүнүн маданияты жана тили боюнча он эсе көп көйгөйлөр бар экендиги белгилүү»¹. Дагы бир мисал, чоң кызматта иштеген инсан мага мындай пикирин билдирген: «Кыргызстанда өзбек мектептери, жогорку окуу жайлары, супермаркеттери, гезиттери, радио жана телеканалдары бар. Өзбекстандык байкуш кыргыздардын эч нерсеси жок». Бул сыяктуу пикирлер канча деңгээлде чындыкка жакын?

Албетте, аталган маселе абдан кыл-дат. Мен сыяктуу чет элдик жарандар Кыргызстанга же Өзбекстанга алардын эмне кылуусу керектигин айтууга акысы жок жана жумушу эмес. Бирок, мен эки өлкөдө бирдей изилдөө жүргүзгөн, көз карандысыз чет элдик изилдөөчүмүн жана изилдөөмдүн жыйынтыктары Борбордук Азия элдери үчүн пайдалуу болуусу мүмкүн деп үмүт кылам. Бул макаланын максаты дагы ушул багытты көздөйт.

¹ “Kyrgyz paper blasts OSCE for meddling in internal affairs,” «Agim» newspaper Kyrgyzstan, BBC Monitoring, 06/23/2006.

Ыкмалар жана макаланын структурасы

Бул суроолорго жооп берүү максатында өз изилдөөлөрүмдү жүргүздүм. Өзбекстандык, кыргызстандык жана казакстандык кесиптештеримдин жардамы изилдөөлөрүмдү жыйынтыктоого шарт түзүп берди. Изилдөөдө төмөнкү ыкмалар колдонулду:

1) *Өзбекстандын республикалык жана жергиликтүү басма сөз каражаттарына анализ;*

2) *Кыргыз Республикасынын чек ара райондорунда жана Ташкентте иштеген өкмөт мүчөлөрү менен интервью;*

3) *Өзбекстандын аймагындагы кыргыз кыштактарында илимий изилдөө иштери жүргүзүлдү;*

4) *Өзбекстандан келген кыргыз кайрылмандарынан интервью алынды.*

Макаланын структурасы төмөнкүдөй: Биринчиден, Союз жана көз карандысыздык мезгилде Борбордук Азиядагы аз сандуу калктардын жагдайын талкуулоо. Экинчиден, Өзбекстандагы бүгүнкү кыргыздардын жашоосу баамдалат. Үчүнчүдөн, 2010-жылкы окуялар учурунда Өзбекстанда болгон абал каралат. Макаланын аягында жыйынтык чыгарылат.

1) Союз жана көз карандысыздык мезгилде Борбордук Азияда аз сандуу калктардын жагдайы жөнүндө эмне айтууга болот?

СССРдин идеологиясына ылайык, Борборук Азиядагы «улуттук суроо» 1924-жылдары **Улуттук аймактык чектөөлөр** менен «чечилген» деп жазат Тузмухамедов (1973). Бул кадам социализмди куруп, экономикалык жана маданий жактан артта калууну токтотууга жардам берди, (Ш. Абдуллаев (1959, p.260). Д. Руджанский (1960) «Qardosh O'zbek va Qirg'iz Xalqlarining Do'stligi» жөнүндө кооз пикир берген. Алардын пикири боюнча Улуттук аймактык чектөө аркылуу «улуттук суроо» чечилген.

Бирок убакыттын өтүүсү менен бул ырастоо жаңылыш экени далилденди. СССРдин соңку мезгилиндеги Ферганадагы

Месхет түрктөрү окуялары, Тоолуу Карабах жана башка чыр-чатактар аны көрсөтүп турат.

Эгемендүү Өзбекстан менен Кыргызстандагы аз сандуу калктарга багытталган кандай саясатты жүргүзүшкөн?

Валерий Хандын айтуусунда, Борбор Азия өлкөлөрүнүн өкмөттөрү бардык «Титулдук этникалашуу» деген саясатты кабыл алган. Титулдук улуттун тили, тарыхы жана маданияты мамлекеттин тили, тарыхы жана маданияты катары каралган. Титулдук улутка саясий жана экономикалык артыкчылыктар берилген. Ошол эле учурда, азчылык топторунун маданияты жана тилдери корголоору бир катар документтерде белгиленген. Азчылыктар улуттук тамак-аш жасап, улуттук бийлерин ар кандай иш-чараларда аткара алышкан. Алар маданий укуктарга ээ болуп, бирок тең саясий укуктарга жана тең мүмкүнчүлүктөргө ээ эмес болушкан (Khan, 2009, Khan, 2018). Демек, Өзбекстан менен Кыргызстандагы майда улуттар жөнүндөгү саясаттардын фундаменттери бир-бирине окшошот.

Менин изилдөөмдөн жакшы мисал келтирейин. Мен Өзбекстанда 2016-жылы Нооруз майрамына катыштым. Негизги улуттук майрамдар мамлекеттик (өзбек) тилде Ташкентте өтөт. Ошол эле Бабур сейил багында аз сандуу калктар үчүн майрам уюштурулат. Ар бир улуттук борбор өз тилинде ырдайт жана бийлейт, ошондой эле мыкты улуттук тамак-аш үчүн сынактар өткөрүлөт. Немис, казак жана кыргыздардын майрамдык көрүнүштөрү 1-4-сүрөттөрдө көрсөтүлүп турат. Өзбекстандын расмий идеологиясы боюнча бул улуттук борборлор «достукту, тынчтыкты, ынтымакты жана бейпилдикти бекемдөө биздин коомдо өтө маанилүү ролду ойнойт, атап айтканда, алар, мисалы, Нооруз жана көз карандысыздык күндү белгилешет» (Shamsutdinov and Ishoqov, 2013, p.563). Ошентип, алардын маданий укуктар корголгон, бирок саясий укуктары чектелген, улуттук саясий партия ж.б.у.с. коомдук-саясий ишмердик тууралуу

сөз жок. Өзбекстан - өзбек мамлекети деген идеология үстөмдүк кылат. Баардык Борбор Азия өлкөлөрү үчүн бул пикирди айтууга болот. Мисалы, Кыргызстан - кыргыз мамлекети болуп саналат. Казахстан - казак мамлекет болуп саналат. Бул саясат – «Титулдук этникалашуу».

2) Өзбекстандагы кыргыздардын жашоосу

Биз бул бөлүмдө Өзбекстандагы канча кыргыз жашаары, алардын билим берүү, маданий жана рухий жактан өсүшү үчүн кандай шарттар бар экендиги жана коомдук-экономикалык жашоосу жөнүндө сөз болот.

Өзбекстанда так демографиялык сандарды билүү кыйын. Ал эми расмий өкмөттүк статистикага таянсак, 1991-жылда кыргыз жарандардын 182 600ү Өзбекстанда жашаган болсо, 2017-жылга келсек булардын саны 274 000ге көбөйгөн. Көз карандысыздык мезгилде, кыргыздар Өзбекстан Республикасынын калкынын 0,9% пайызын түзүп, көрсөткүч туруктуу бойдон калды дегенди билдирет.

Ошол жалпы статистиканын ичинде, алар жашаган облустардын географиясын көрүүгө болот. Мисалы, Өзбекстан 2005-жылкы улуттар аралык атласка таянсак, 230 000 кыргыз улутундагы жаран Өзбекстанда жашаган. Көпчүлүгү Фергана өрөөнүндө жашайт. Мисалы, Андижан облусунда – 98 000, Жизак облусунда 31 600, Ташкент облусунда 12 800 кыргыз жашайт (6-сүрөт).

Өзбекстандын Билим берүү Министрлиги республикадагы кыргыз тилинде билим алууну камсыздайт. Атлас боюнча кыргыз тилинде 59 мектеп бар. Кээ бири кыргыз тилинде гана окутулуп, кээ бир кыргыз жана казак, кээ бир кыргыз жана өзбек тилинде билим берилет (7-сүрөт). Алардын 51и Фергана өрөөнүндө, калганы Ташкент жана Жизак облустарында (6-сүрөт). Анжиян мамлекеттик университетинде

«Кыргыз филологиясы» бөлүмү бар. Анын максаты – Кыргыз тилдүү мектептери үчүн мугалимдерди даярдоо. «Турон-Икбол» деген басма гана кыргыз тилдүү үйрөнүү жана педагогикалык китептерди басып чыгарат (8 - 9- сүрөттөр).

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү Өзбекстанда жашаган кыргыздар үчүн билим берүү боюнча көп жардам бербейт. Бул балким каржылык чектөөлөр жана саясий сезимталдыктан келип чыгуусу мүмкүн. Кыргыздардын Биринчи дүйнөлүк конгресси 1992-жылы өткөн. Экинчиси 2003-жылында болгон: ага жыйырмадан ашык өлкөдөн келген үч жүз четте жашаган кыргыз катышкан. Ошол учурдагы КР Президенти Аскар Акаев билим берүү тармагына, тактап айтканда, чет өлкөдө кыргыз көп жашаган аймактарда кыргыз тилиндеги мектептерди ачылышы жана Кыргызстанда жогорку билим берүү мекемелеринде жерлерде чет өлкөлүк кыргыздарга орун берилиши тууралуу убада берген (Gaziyev, 2010, p. 162). КР өкмөтү Ташкенттеги элчилиги аркылуу «Кыргызстанда билим алуу үчүн Өзбекстандагы этникалык кыргыз жарандары үчүн стипендия берилет» деп маалымат тараткан².

Өзбекстан Өкмөтү тарабынан өлкөнүн кыргыздарынын маданий жашоосуна да колдоо бар. Жогоруда көргөнүбүздөй, Кыргыз маданий борбору Өзбекстандагы кыргыз эли үчүн чектелген коомдук ролу бар. 2000-жылдан тартып, «Өзбекстан 1» деген ТВ канал кыргыз тилдүү «Эламан» апталык маалымат-аналитикалык программаларды обого чыгара баштады. Мындан тышкары, Кыргыз «Айчүрөк» программасы Өзбекстан телеканалы айына бир жолу берет. Өзбекстанда коомдо белгилүү болуп келген айрым кыргыздар бар. Мисалы, Анжиян аймагынан Асан Досматов 2016-жылы Рио-де-Жанейродо өткөн Бүткүл Дүйнөлүк Олимпиадада күрөш боюнча чемпион болгон (10-сүрөт).

² «Өзбекстан 20 абитурут Кыргыз жолдоруна киришти», Кыргыз Туусу. 18/08/2009: 5

Өзбекстандык кыргыздар көбүнчө айыл жергесинде жашайт жана чарбачылык менен алектенишет. Алардын жашоолорун изилдөө үчүн биз Ташкент жана Анжиянда жайгашкан кыргыз айыл-кыштактарын кыдырып интервью алдык. Өзбекстандык кыргыздар көбү айыл чарба жана мал чарбачылык менен күн көрүшөт. Ошону менен бирге, кээ бир жеке менчик ишканалар жана дүкөндөрдө, же өкмөттө иштеп келишет. Мисалга Анжиян облусунун Коргон-Төбө районунда кыргыз айыл-кыштактарын алсак болот. Биз бул айыл-кыштакта жашашкан 40 жаштан 60 жашка чейинки эркектер менен сүйлөшүп, экономикалык жашоо жөнүндө сурамжылоо жүргүзгөнбүз.

Султан 1969-жылы туулган, дыйканчылык менен алектенет. Анын үй-бүлөсүндө төрт киши бар, аялы жогорку билимге ээ. Анын үйү кыш менен тургузулган. Аялы кыргыз мектепте мугалим, уулу Анжиян мамлекеттик университетинин кыргыз тили бөлүмүндө окуп жатат. Кызы мектепте окуйт. Анын 12 сотых жери бар, уй багат. Кыргызстан жана Өзбекстандагы көп адамдардай эле, ал Орусияда мигрант болуп иштеп келген. 2001-2004-жылы жана 2010-2012-жылдарда Россияга барып иштеп келип жүргөн. Азыр болсо, үйдүн арка тарабынан 2 гектар жерди арендага алган. Бул жерде картошка жана жүгөрү өстүрөт. Ага жардам бергени убактылуу жумушчуларды ишке алат.

Асан 1959-жылы туулган. Ташкенттен жогорку билим алган, СССР мезгилинде юрист болуп райондо иштеген. 1990-жылдарда кыргыз лицейинде сабак берген. Жаңы кылым башынан дээрлик 10 жылдан артык Россияга миграцияда болгон. Уулу жибек курттарын багат, 2 гектар тыт плантациясы бар. Ар жылы 10-12 куту курт чыгат. 1 куту курттан 60 кг пилла алынат. 2018-жылында жалпысынан пиллаларынын баасы 9 млн Өзбек сүмү болгон. Асандын айтышында жергиликтүү кыргыздардын баары отурукташкан жашоо өткөрүшөт (Abdullaev, 2005, 209, бул жөнүндө жаз-

ган). «СССР мезгилинде Өзбекстандагы кыргыздар Кыргызстандагы жайыттарга малды көп алып барышчу, бирок чек ара жабык болгондугуна байланыштуу токтогон» дейт Асан. Эки кызы тигүүчү болуп иштейт. Анын үчүнчү кызы Бишкекте жашайт, Кыргызстандын атуулдугун алган. Жыл сайын анын үй-бүлөсү ага Бишкекке конокко барып келет.

Алардын кошунасы Эркиндин жеке азык-түлүк дүкөнү бар. Ал ошондой эле 30-40тай уй багат. Дагы бир кошунасы Талантбек мектептин директору болуп иштейт. Өзбекстандагы кыргыздар жөнөкөй айылдык өзбектердей жашашат.

Ошентсе дагы, Өзбекстандагы кыргыздардын жашоосунда жетишпегендик барбы? Ооба. Биринчиси, жетиштүү жумуш жок. Көптөгөн жаштар Россияга иштегенине барат. Экинчи, мектептердин ресурстары жетишсиз деп айтууга болот. Ал эми бул жагдайды жек көрүү же улуттук басым дегенге болбойт. Булар өзбектер үчүн дагы көйгөй болуп саналат. Ал эми кыргыздар үчүн бир башка маселе бар - кыргыз тилдүү жогорку билим берүү мекемелер жетишпейт. Ошентип, көптөгөн жаштар окуу үчүн Кыргызстанга барат. Иш таап алса, же үй-бүлө куруп алса, анда кайтпайт.

Жалпысынан Өзбекстандагы кыргыздарда жеке жана мамлекеттик сектордо иштөө үчүн мүмкүнчүлүктөр бар жана мектептерде жана бир жогорку окуу жайында кыргыз тилинде билим ала алышат. Демек, мага Кыргызстандын бир чоң жумушта иштеген адамынын «Өзбекстандык байкуш кыргыздардын эч нерсеси жок» дегени туура эмес.

3) 2010-жылда өзбекстандык кыргыздардын абалы кандай болгон?

2010-жылы Кыргызстандын түштүгүндө болгон окуялар Өзбекстандагы кыргыздарга өтө терс таасир тийгизүүсү мүмкүн эле. Чөнтөк телефон жана интернет аркылуу, маалымат жана ушак тез тараган. Өзбекстанда адамдар окуяларды угуп, эмне болуп жатканын сүрөттөрдөн көргөн.

Бүткүл Фергана өрөөнү Ош шаары менен тыгыз байланышта болчу. Ошондой эле Өзбекстанда көп адамдардын Ош, Жалал-Абад жана Баткен облустарында үй-бүлөсү жана достору бар.

Мындай чыр-чатакка Өзбекстандагы эл абдан нааразы болушту. Өзбекстанда өзбектер тараптан кыргыздарга каршы чабуул болушу мүмкүн эле. Өзбекстанда бир кыргыз илимпоз мага ошол окуялар тууралуу мындай деген эле: «Анда өтө коркунучтуу окуя болгон. Өзбектер эмне болуп жаткандыгын билишкенде кээ бир ысык-кандуу жигиттер кыргызга каршы көчөгө чыгууга даяр эле. 1990-жылы ошондой болгон, мен өз көзүм менен көргөнүмүн. Ал мезгилде ачууланып, өзбек жаштар кыргыздар компакттуу жерлерде жашаган кыргыздарды коркутушкан. 2010-жылы даана так ушундай болушу мүмкүн эле».

Бирок 2010-жылдагы зордук-зомбулук Кыргызстандан Өзбекстанга таралган эмес. Эмне себептен?.. Негизги себеби болуп ошол учурда Өзбекстандын Өкмөтү тарабынан жүргүзүлгөн иш-аракеттер эсептелет. Мурдагы президент Ислам Каримов 2010-июнда Шанхай кызматташтык уюмунун жыйналышында мындай сөз сүйлөгөн: «Өзбекстандын Фергана өрөөнүндө жашаган 300 000 кыргыз элин коргобогонумда, кандай коркунучтуу болушун айтпасак болбойт. Чын эле, эл аралык конфликт болушу мүмкүн эле».

Бул чындыкка жакын беле?.. Өзбекстандын Өкмөтү кантип «Өзбекстандын кыргыздарын коргогон?..»

Биз Өзбекстан өкмөтү кылган 2 негизги иш-аракеттерди сунуштайбыз:

1. Массалык-маалымат каражаттарынын көзөмөлдөө

И. Каримов 2010-жылы 18-июнда Бухарада мындай деген: «Бу ўзбек ва киргиз этник гурухлари ўртасидаги қарама-қаршилиқ эмас. Мен бундай фикрларга мутлақо қаршиман... Ўзбек ҳам, киргиз ҳам айбдор эмас. Бу четдан туриб уюштирилган».

И. Каримов телевидениеге чыгып, кыргыздын күнөөлүү эместигин, этникалык конфликт эмес экендигин белгилеп айтып турган. Мен кыргыздардан бул окуя тууралуу сураганымда, «Каримов телевидениеге чыгып «Эгер силер кыргызга тийсеңер, мага тийесиңер» деп калкты коркутуп койду...» дешти.

Өкмөт башындагылардын мамлекеттик массалык-маалымат каражаттарын кайсы жол менен көзөмөл кылганы мага кызыктуу болгон. Ташкентте өкмөттө иштеген бир өкмөт мүчөсү мага мындай деди: «Биз бүт республикага Кыргызстанда болуп турган окуяларды кабар айтышка жол берген эмеспиз. Ошондой кылдат жана эмоционалдык бир убакытта бул коркунучтуу болушу мүмкүн эле. Анын ордуна, биз Фергана өрөөнүнүн маалымат каражаттарына көңүл бурганбыз. Биз Өзбекстандагы кыргыздар менен интервьюларды көрсөткөнбүз».

Алар дагы «Өзбекстан - биздин үйүбүз, мекенибиз, Кудайга даңк, биз тынчтыкта жашайбыз» деп кошулуп айтышкан. Республикага кенири түрдө жаңылык берилген эмес дешти. Башкача айтканда, алар географияга карап, массалык-маалымат каражаттарга көзөмөл кылган. Өзбекстан авторитардык мамлекет болуп эсептелет, ошондуктан бул кадамдарды кыла алат. Кемчиликтери - сөз эркиндигинин чектелиши.

Ачык айтканда, Өзбекстан расмий массалык-маалымат каражаттары дайыма эле өтө кызыктуу эмес. Бир кээ бир артыкчылыктары дагы бар. Ким улуттук азчылык жөнүндө газетада макала жазып же телевидениеге чыгып терс сөздөрдү айтса, анда алар тез арада жоопкерчиликке тартылат же жумуштан бошотулат.

Биз Кыргызстан менен салыштырып көрөлү. Бул жерде, көз карандысыз басма сөздөрдүн кээ бири дайыма жооптуу эмес. Терс маанай менен этностук азчылыктар ишенимсиз катары сүрөттөлгөн учурлар кезигет. Мисалы, 1999-жылы Баткендеги

окуя боюнча учурунда «Кыргыз Руху» гезитине «Чек арага чек барбы?» деген макала басылып чыккан³. Газета Баткенге кирип келген террорчулар тууралуу жазып, 1990-жылы Ош шаарында кыргыз-өзбек зомбулугунун уланып жатканы жөнүндө пикирди билдирген. Макала боюнча 1990-жылда жана 1999-жылда алардын максаты, Кыргызстандын чек арасын өзгөртүп жана «ФАНО» (Фергана-Анжиян-Наманган-Ош) деп аталган этникалык-өзбек мамлекет түзүү болгон. Мындай жыйынтык чыгарууга эч кандай илимий далил жок болчу. Бирок, бул маалыматтардын жыйынтыгында калктын кээ бир катмарында коркуу пайда болуп, улутчулдук сезимдерди күчөткөн. Өзбекстанда бул маанайдагы макалаларды алдын алуу менен басмырлоо жана зомбулуктан улуттук азчылыктарды коргоону көздөйт деген эң аз болгондо мамлекеттик формалдуу саясат бар. Жыйынтыгын 2010-жылдагы абалдан көрүүгө болот.

2. Мамлекеттик күч менен аймакты көзөмөлгө алуу

Биринчиден, биз билгендей, И. Каримов Кыргызстандын убактылуу президенти Роза Отунбаева менен сүйлөшкөндөн кийин, Өзбекстан чек арасын жаап салган (Khamidov, 2015). Бул жол менен Өзбекстандын жарандарынын Кыргызстанга келип чыр-чатакка катышуусун алдын алган.

Экинчиден, андан да маанилүүсү - бул ошондон көп өтпөй кабар Ташкентке жеткендиги. Алар миңдеген коопсуздук күчтөрүн Кыргыз айыл-кыштактарга жиберген. Ташкентте бир кызматкер: «Биз чек арага жакын жайгашкан (кыргыз) айылдарга көбүрөөк полиция койдук. Адамдар көп полицияны көргөндө өзүн коопсуз сезишет» - деп айтты.

Бул туурабы? Биз Фергана өрөөнүндө жана Ташкент облусунда кыргыз айылдарында болдук. Бир кыргыз чал мага:

«Биз зордук-зомбулук учурунда абдан корктук. Ал эми И. Каримовго миң ракмат. Ал телевизорго чыгып, «кыргыздарга тийбегиле, алар биз менен бир тууган, жалпы үйдө чогуу жашайбыз» деп айтты. Анан түн ортосунда, полиция биздин үйгө келди. Алар: «Аке, силерде баары жакшыбы? Эч ким силерди тынчсыздандырып жаткан жокпу?» - деп сурашты. Айылыбызда милиция көп жүрдү ошол учурда. Бизди коргоо үчүн алар ар бир жерде турушту. Албетте, биз коркуп жаткан элек» - деп суроомо жооп берди.

2015-жылы биз Жалал-Абад облусунда иштеген бир кызматкер менен маек курдук. Ал Өзбекстандан келген кайрылмандар үчүн жооптуу болгон. Биз ага кайрылып: «2010-жылда кыргыз жана өзбек жаштарынын ортосунда уруш болгонбу?..» деп суроо бердик. Ал мындайча жооп берди: «Жок, менимче, болгон эмес. Биз бул жөнүндө уккан эмеспиз. Себеби, Ислам Каримов аларды катуу кармайт».

Натыйжада, Өзбекстанда 2010-жылында эч кандай олуттуу зомбулук болгон жок. Кайрылмандар менен сүйлөшкөндө, алар «кээ бир майда окуялар (мисалы, көчөдө жаман сөз айтуу ж.б. у.с.) болгон» дешти, кээ бири «эч нерсе болгон эмес» деп жооп берген. Бирок, олуттуу окуя болгон эмес. Өзбекстандык кыргыз эли корголду, түштүк Кыргызстандык зордук-зомбулук Өзбекстандык кыргыздарга таркатылган жок.

4) 2010-жылдан берки кырдаал

Өзбекстанда 2010-жылы кыргыздар корголгон деп айтуу максатка туура келет. Бул себептен жашоо шарттары да сактап калды. Мисалы, кыргыз тилдүү мектептер сакталып, алар эч качан жабылган эмес. Кыргыздар кандай жумуштарды таба алат?.. Баары жакшы болбосо да, жумуш менен камсыз боло алат.

2010-жылдан бери бир канча кыргыздар Өзбекстандан Кыргызстанга көчүп келген.

³Кыргыз Руху «Чек арага чек барбы?», 1/10/1999.

Эч кандай так саны жок, билүү да кыйын. Бирок алардын көчкөнү белгилүү. Мисалы, 2015-жылы Өзбекстан менен чектешкен айыл өкмөтүнүн расмий маалыматы боюнча Өзбекстан өз аймагынан 167 үй-бүлө көчүп кеткенин билдирген. Алардын көпчүлүгү Токтогул, Тельман, Сүткөн, Кыдырша жана Кара-Багуш кыштактардан кетишкен деп бир жергиликтүү өкмөттүн мүчөсү бизге маалымат берген. Айрымдар кайра Өзбекстанга кайткан, бирок көпчүлүгү калган.

Мурдагы СССР мезгилинде бул чек арага жакын жайгашкан аймактардын, Кыргыз ССРинин жана Өзбек ССРинин элдеринин жашоосу тыгыз болгон. Мисалы, Өзбекстанда жашаган бир кыргыз айылында бир үй-бүлө балдары Ош, Анжиян, Ташкент жана Бишкек шаарында болушу мүмкүн эле. Алар жумуш, окуу же турмушка чыгып, чек аранын башка жактарда жашап калуусу толук мүмкүн болчу. Кээ бир үй-бүлө мүчөлөрү Өзбекстандын паспортуна, кээ бири Кыргызстан паспортуна ээ болушкан. Алар өз үй-жайын таштап кеткиси келбейт. Алар Өзбекстан же Кыргызстан жарандыгын тандашы керек болгон. Биз «сиз эмне үчүн көчүп келгенсиз?» деп сураганыбызда, кээ бирлери келечек үчүн коркушуп, 2010-жылкы окуяларынан кийин тынчсызданганын айтышкан. Бирок негизги себеби катары 2010-окуялардан кийин чек ара жабылганын көрсөтсөк болот.

Мисалы, 50 жашка чыккан Анара эже Өзбекстандан Кыргызстанга көчүп келген. Ал Өзбекстандагы кыргыздардын жогорку окуусу жөнүндө минтип айтып берген эле: «Илгери, жол ачык кезде Өзбекстанда жашаган жаштар Оштогу окуу жайларга тапшырышкан. Себеби, Андижанда өзбекче окутулат. Өзбекче окубайт да кыргыздар... Ошто билим алуу кыргызча. Ошондуктан кыргыздар кыргызча окуйбуз деп Ошко келишчү. Жалаң кыргызча окугандар баягыдай иштей албай калды. Себеби, Оштон бүткөндөрдү жумушка албай койд».

Чек ара жабылгандыгынан көпчүлүк кыргыздар Кыргызстанга көчүүгө

мажбур болушкан. Интервьюларыбызда Өзбекстандан кетип, Кыргызстанга кайрылман болуп келгендердин эң чоң көйгөйү үйлөнүү тою, аза күтүү сыяктуу үй-бүлө иштеринде чек арадан өтүү маселеси көрсөтүлдү. Кээ бир адамдар Өзбекстан чек арачылары уруксат бербегендигинен каза болгондорго бара албай, же туугандарынын тоюна катыша албай калышкан. Кыргыз салтында бул маанилүү маселе.

Биз Өзбекстандан кеткен дагы бир кыргыз кайрылмандан сураганда, ал кетүүнү каалаган эмес. «Чек ара бизди кыйнады. Чек ара болбогондо биз ошол жерде жашай берет элек!» деген оюн айткан. «2010-жылдагы окуядан кийин калат белеңиз?...» деп сурасак, «Чек ара болбогондо, ошол жерде эле, үйүбүздө жашап эле дагы иштей берет элек. Бир гана чек ара маселеси бар...» - деп жооп берген.

Саодат деген дагы бир кайрылман: «Барып-келиш кыйын болду. Өлүмдө, тойдо өтүш кыйын... Эми чек-ара тосулбаганда, бирдей болуп катташып, жашай берет элек» деп өз оюн айткан.

5) Жыйынтык

Бул макаланын алдына эки суроо коюлган: 2010-жылы Өзбекстандагы кыргыздардын абалы кандай болгон? Ошону менен бирге, бул 2010-жылындагы окуяларды түшүнүүгө кандай жаңы көз караштарды берет?

Албетте, Кыргызстан менен Өзбекстанды салыштыруу оңой эмес. Себеби айырмачылыктар көп. Өзбекстан авторитардык мамлекет болуп эсептелет. Кыргызстанда абал андай эмес. Кыргызстанда өзбектер шаардын борборунда жашашат. Өзбекстанда - кыргыздар айыл-кыштактарда жашайт. Бул тарыхый коомдук-экономикага байланыштуу.

Ошондуктан, Кыргызстанга караганда Өзбекстанда аз сандуу калктарды коргоо жеңилерээк. Ошентсе да, зордук-зомбулук Өзбекстанга келет деген божомол ишке ашкан эмес. Мунун эки негизги себеби бар.

Биринчиси: массалык-маалымат каражаттарын көзөмөлдөө. Өзбекстандын

массалык-маалымат каражаттары үчүн улуттар аралык маселе жөнүндө жазуу жооптуу иш болчу. Алар: «сепаратизм» жана «бешинчи колонна» деген сыяктуу сөздөрдү колдонгон эмес.

Экинчиси, мамлекеттик күч менен аймактар көзөмөлгө алынган.

Сүрөт 1. Нооруз майрамы, Ташкент, 2016-жыл. Немис маданий борбору

Бул окуялардан Кыргызстан үчүн кандай сабак бар? Чет элдик болгондугум үчүн мага айтууга кыйын. Өзбекстан авторитардык мамлекет болуп эсептелет. Бирок мен бир нерсени айткым келет: биз жоопкерчилик менен сүйлөшүбүз керек. Жогоруда белгилеп өткөндөй, кыргыз илимпозунун айтканын дагы бир ирет кайталап айтып кетким келет. Ал: «Аскар

Сүрөт 3. Нооруз майрамы, Ташкент, 2016-жыл. Кыргыз маданий борбору

Акаев бир ката кетирген: ал мектептерди, унисерсититтерди өзбектерге бөлүп берди. Дүйнөдө эч бир жерде мындай болбойт, ай-

Сүрөт 2. Нооруз майрамы, Ташкент, 2016-жыл. Казак маданий борбору

рыкча өзбекстандык кыргыздарга эч качан берилбейт» - деп айткан. Дагы бир кыргыз чиновниги: «Кыргызстанда өзбек мектептер, жогорку окуу жайлар, супермаркеттер, гезит, радио жана телеканалдарына ээ. Өзбекстандык байкуш кыргыздардын эч нерсеси жок» - деп белгилеген. Бул макаланын маалыматтары көрсөткөндөй, бул туура эмес пикир. Өзбекстандык кыргыздардын мектептери, экономикалык мүмкүнчүлүктөрү, массалык-маалымат каражаттары бар.

Бул бир гана менин пикирим эмес, ошондой эле Кыргызстандын түштүгүндөгү улуттар аралык мамилелер боюнча дүйнөлүк эксперттин, профессор Абылабек Асанкановдун жыйынтыгы. Ал «Анын терең изилдөө көрсөтүп тургандай 2010-жылдын окуялары «сепаратизм» болгон эмес. Убактылуу өкмөт Бакиевчилер менен талаш-тартышта өзбек лидерлерди колдонулган» деп ырастайт. Жалпы коом «сепаратизм» деп туура эмес түшүнгөн жана катуу терс кесепети ортого чыкты. А. Асанканов «Алар «сепаратист» болбогону менен, ошол саясий-атуулдук чырга катышуусу менен өзбек лидерлер да олуттуу ката кетирип алган» деп жазат. Кыргызстан 2010-жылкы

окуя жөнүндө болбогон жана илимге каршы кептер жалпы коомдо кеңири таралган. Бул абдан кылдат маселе, так эмес маалымат ынтымакка каршы сезимди күчтөндүрөт. Англис тилинде «**The pen is mightier than the sword**» деген акыл сөз бар. Котормосу – «**Калем - кылычтан курч**».

Демек, жарандык коомдо, саясатчылар, журналисттер менен аксакалдар, академиктердин баары, алар курч кылыч менен иштөөсү керек экенин унутпашыбыз керек. Алар карапайым калк үчүн жоопкерчиликтиң үлгүсү болушу шарт.

Сүрөт 4. Нооруз майрамы, Ташкент, 2016-жыл. Кыргыз маданий борбору

Таблица 1. **Өзбекстан Республикасынын калкынын статистикасы**

	1991- ж.		2011-ж.		2017-ж.	
	Саны	%	Саны	%	Саны	%
Жалпы калктын саны	20607,7	100,0	29123,4	100,0	32120,5	100,0
<i>Булardan:</i>						
Өзбек	14995,3	72,8	23983,2	82,3	26917,7	83,8
Каракалпак	431,9	2,1	641,5	2,2	708,8	2,2
Тажик	980,7	4,8	1411,6	4,8	1544,7	4,8
Казак	845,3	4,1	832,7	2,9	803,4	2,5
Орус	1593,8	7,7	837,5	2,9	750,0	2,3
Кыргыз	182,6	0,9	254,6	0,9	274,4	0,9
Татар	414,6	2,0	218,6	0,8	195,0	0,6
Туркмен	126,6	0,6	174,7	0,6	192,0	0,6
Корец	183,7	0,9	188,0	0,6	176,9	0,6
Украин	146,8	0,7	78,2	0,3	70,7	0,2
Башкалар	706,4	3,4	502,8	1,7	486,9	1,5

Манба: Өзбекстан Мамлекеттик Статистика Комитети <https://stat.uz/uz/432-analiti-materialy-uz/2033-o-zbekiston-respublikasining-demografik-holati>

Сүрөт 5. Өзбекстанда жашаган кыргыздар жана жайгашкан кыргыз тилдүү мектептер

Сүрөт 6. Кыргыз мектеп, Ташкент облусу

Сүрөт 7. Өзбекстан Билим берүү Министрлиги тастыктаган кыргыз тилдүү тарых окуу китеби (Эргашев, 2017).

7. $10 + 4 = \square$
 $14 - 4 = \square$
 $14 - 10 = \square$

8. Эки аквариумда 14 балык бар. Эгерде алардын биринде 10 балык болсо, анда экинчи аквариумда канча балык бар?

 14 даана

9. $10 + 5 = \square$
 $15 - 5 = \square$
 $15 - 10 = \square$

10. Маселе түз жана аны чыгар:

$\square + 5 = \square$

11. Эртең менен дүкөндө 15 даана шкаф бар болчу. Кечке чейин 5 шкаф сатылды. Дүкөндө канча шкаф калды?

12. $10 + 5$ $14 + 1$ $12 + 1$ $10 + 3$
 $15 - 5$ $15 - 1$ $14 - 1$ $13 - 3$

6-Математика, 1-класс **81**

Сүрөт 9. Хасанбай Досматов - Рио-де-Жанейро Олимпиадасынын алтын медаль ээси

Сүрөт 8. Өзбекстан Элге Билим берүү Министрлиги тастыктаган кыргыз тилдүү математика окуу китебинен алынган бет
 (Ахмедов жана Абдурахманова, 2017, 81)

Адабияттар

1. *Абдуллаев, Ш.* 1959. Ўзбекистон Халкларнинг Ўтмишдаги Мавлуд Тенгсизлигини Тугатиш Тарихидан. Тошкент: Ўзбекистон ССР Давлат Нашриёти.
2. *Abdullaev, Ulug'bek.* Farg'ona Vodiysida Etnoslararo Jarayonlar. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2005.
3. *Асанканов А.* 2010. Кыргызы Сынцзяна (КНР). – Б.: Бийиктик.
4. *Ахмедов М., Абдурахманова Н.* 2017. Математика 1: Жалпы Орто билим берүүчү мекемлердин 1-классы үчүн окуу китеби. Ташкент: Turon-Iqbol.
5. *Байтур А.* Кыргыз Тарыхынын лекциялары. 2 vols. Vol. 1, – Б.: Учкун, 1992.
6. *Ергашев Ш., Холжаев Б., Абдуллаев Ж.* 2017. Дүйнө тарыхы: Орто билим берүүчү мекемлердин 10-классы үчүн окуу китеби. - Ташкент: Turon Iqbol.
7. *Peter Finke.* Variations on Uzbek Identity: Strategic Choices, Cognitive Schemas and Political Constraints in Identification Processes. Oxford: Berghahn, 2014.
8. *Matteo Fumagalli.* «Ethnicity, State Formation and Foreign Policy: Uzbekistan and 'Uzbeks Abroad'» Central Asian Survey 26, no. 1 (2007): 105-22.
9. *Jamshid Gaziyeu.* Ethnonationalism in Central Asia: Inter-Ethnic Conflicts and Institutionalized Ethnicity in the Land of Eternal Friendship and Brotherly Nations. Saarbrücken: LAP Lambert, 2010.
10. *Brent Hierman.* «What Use Was the Election to Us? Clientalism and Political Trust Amongst Ethnic Uzbeks in Kyrgyzstan and Tajikistan» Nationalities Papers 38, no. 2 (2010): 245-63.
11. *Khamidov A.* «What It Takes to Avert a Regional Crisis: Understanding the Uzbek Government's Responses to the June 2010 Violence in South Kyrgyzstan» Central Asian Affairs 2, no. 2 (2015): 168 - 88.

12. *Valeriy Khan*. «Nation-Buidling in Central Asia: Towards a New Ethnic Policy.» In *Interrogating Illiberal Peace in Eurasia: Critical Perspectives on Peace and Conflict*, edited by Catherine Owen, Shairbek Juraev, David Lewis, Nick Megoran and John Heathershaw, 145-72. London: Rowman and Littlefield, 2018.

13. «On the Problem of Revival and Survival of Ethnic Minorities in Post-Soviet Central Asia» In *Prospects for Democracy in Central Asia* edited by Birgit Schlyter. - London: IB Tauris, 2009.

14. *Morgan Liu*. *Under Solomon's Throne: Uzbek Visions of Renewal in Osh*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012.

15. *Nick Megoran*. *Nationalism in Central Asia: A Biography of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Boundary*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2017.

16. *Рудзуанский Д.* 1960. Қдрдош Ўзбек ва Қирғиз Халқларнинг Дўстлиги. - Тошкент: Ўзбекистон ССР Давлат Нашриёти.

17. *Shamsutdinov R., Ishoqov A.* *Andijon Tarixidan Lavhalar*. Tashkent: Sharq, 2013.

18. *Tuzmuhamedov R.* *How the National Question Was Solved in Central Asia*. Translated by David Fildon. - Moscow: Progress Publishers, 1973.